

## ВПЛИВ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Васильєва-Халатникова М. О., Андрєєва Т. І.

### ВСТУП

Глобалізаційні процеси сучасності змінюють умови соціалізації підлітків. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій сприяв тому, що значна частина молоді спрямувала свою активність у віртуальне середовище. Соціальні мережі стали однією з основних платформ для взаємодії, що, з одного боку, відкриває нові можливості, а з іншого обмежує живу комунікацію, таку важливу в підлітковому віці.

Підлітковий період є критичним етапом формування особистості, коли дитина шукає власне місце у світі та вибудовує соціальні зв'язки. У таких умовах особливого значення набуває створення реальних просторів для взаємодії, де підлітки можуть розвивати уміння комунікації, вчитись співпрацювати та розкривати свої потенціали. Заклад позашкільної освіти стає важливим елементом підтримки цього процесу, адже він забезпечує різноманітні можливості для всебічного розвитку та сприяє гармонійної соціалізації молоді в сучасному суспільстві.

Серед науковців та практиків, які досліджували вплив закладу позашкільної освіти на процес соціалізації підлітка можна відмітити: Биковську О. В., Бєха І. Д., Бойко Т. В., Литовченко О. В., Мазур В. А., Larson R. W., Eccles J. S. & Roeser R. W., Mahoney J. L. & Warner G. J. Та інші.

У динамічному світі ХХІ століття процес входження підлітка в соціальне середовище набуває нових, складніших форм. Традиційні інститути соціалізації, зокрема сім'я та заклад загальної середньої освіти, сьогодні змушені конкурувати з потужним впливом віртуального простору, соціальних мереж та неформальних молодіжних субкультур. У таких умовах заклад позашкільної освіти перестає бути просто місцем змістовного дозвілля, трансформуючись у життєво необхідний «альтернативний простір» – безпечний майданчик для апробації соціальних ролей та формування життєстійкості особистості.

Актуальність дослідження впливу позашкільного освітнього середовища на соціалізацію підлітка зумовлена низкою кризових чинників сучасності: від впливу воєнного стану до активної цифровізації життя.

На відміну від формального освітнього середовища, де домінує академічний результат, заклад позашкільної освіти пропонує підлітку добровільність, варіативність та ситуацію успіху, що є критично важливим для подолання вікових психологічних криз. Також розглядається механізм впливу середовища закладу позашкільної освіти на розвиток м'яких навичок, емоційного інтелекту та лідерського потенціалу підлітка.

Сучасний заклад позашкільної освіти допомагає підлітку знайти баланс між індивідуальною самоідентифікацією та успішною інтеграцією в суспільство, перетворюючи хобі на інструмент соціального самоствердження.

### **1. Аналіз поняття «заклад позашкільної освіти» в історичному контексті**

Освіта та виховання завжди відігравали значну роль в суспільстві. Вони беруть свій початок ще з давніх часів, коли знання передавались від покоління до покоління, а згодом – за допомогою писемності, філософських праць, релігійних писань та освітніх установ.

Перші зафіксовані заклади освіти виникли ще 7 тисяч років д.е. на території сучасних Перу та Мексики<sup>1</sup>. Дані заклади були створені стародавньою цивілізацією Майя.

За даними джерела *Mayan Civilization History*<sup>2</sup>, освіту могли отримувати тільки люди зі статком, або ті, хто мав вищий соціальний статус. Для дітей звичайних фермерів та мисливців – освіта та виховання відбувались усно членами родини. Також, серед Майя була поширена гендерна диференціація в навчанні та обов'язках. Хлопців, як правило, навчали сільському господарству, полюванню та військовій справі, тоді як дівчат – домашнім навичкам.

Якщо ж дитина зростала в сім'ї «зі статусом» (наприклад, священика), то її очікувала формальна освіта в закладах, які існували при храмах чи палацах. Там дітей навчали таким предметам як письмо, математика, релігієзнавство, астрономія. Вибір предметів здійснювався в залежності від того, яку соціальну роль буде відігравати дитина в майбутньому. Серед Майя вважалось, що освіта та виховання є необхідними для підтримки духовної та політичної влади еліти. Саме тому, можливість навчання при храмі, або ж в освітній установі

---

<sup>1</sup> Історія педагогіки: навч.-метод. посібник. Київ: Центр учбової літератури. 2011. 190 с.

<sup>2</sup> Fiveable. (2024, August 20). 9.4 Mayan education and childhood – Mayan Civilization History. URL: <https://library.fiveable.me/rise-fall-ancient-mayan-civilization/unit-9/mayan-education-childhood/study-guide/Jzo6F1KNdDFXyJ0t>

надавалась тим, хто мав потрібний для цього статус. Проте, бували і випадки, коли дитина з сім'ї «без статусу» могла отримати освіту на тому ж рівні, що і діти чиновників чи священників. Така соціальна мобільність відбувалась за рахунок того, що Майя цінували здібності та таланти. Діти з сім'ї «без статусу», які показували надмірні здібності, мали змогу відвідувати заклади освіти. А на пізніх періодах цивілізації Майя вони могли піднятися до позицій влади або вагомого статусу<sup>3</sup>.

Система освіти Київської Русі розвивалася під впливом християнства та слов'янської культури. На території України зафіксовані перші згадки про освітні установи, які існували в період Київської Русі. Ще до хрещення Русі Володимиром Великим у 988 році існували «школи грамоти»<sup>4</sup>. В «школах грамоти» дітей навчали письму, читанню, рахуванню. Такі школи були наповнені народними віруваннями, традиціями та духом народу. Окрім теоретичних та практичних умінь, заняття були наповнені ще й суспільним побутом, природними явищами, традиціями тощо. Таке навчання відбувалось завдяки фольклору.

Після хрещення Русі потреба в ерудованому суспільстві зростає через поживлення торгівлі та укріплення політичних зв'язків з іншими державами. На той час освічені люди були потрібні не тільки для державного апарату, але й для розповсюдження віри.

За правління Володимира Великого та Ярослава Мудрого на території Русі було засновано три типи закладів освіти:

- заклад освіти, що утримувався за рахунок князя, так звана «палацова школа підвищеного типу»;
- приватна школа домашнього навчання, переважно для купецького і ремісничого населення;
- заклад освіти, у якому готували священників – школа «книжного вчення» або монастирська школа<sup>5</sup>.

Головними предметами, які вивчались в даних закладах освіти були граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія і музика.

Стосовно жіночої освіти, то в Київській Русі через століття після хрещення та впровадження більш доступної освіти для народу було започатковано перше жіноче училище. Сестра Володимира Мономаха, Анна Всеволодівна, відкрила перше училище для дівчат при Андріївському монастирі в Києві в 1086 році. Це був прорив в освіті

---

<sup>3</sup> Галицька М. М. Культурологічні засади розвитку освіти в Київській Русі. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2014. № 1. 3-4. С. 117-122.

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> Даренська В.М. *Культура Давньої Русі: навчальний посібник*. Харків: Факт, 2012. 264 с.

через соціальні установки щодо того, що жінка повинна займатись домогосподарством та дітьми та іншими «жіночими» обов'язками. Це був перший в Європі заклад освіти для жінок. До переліку предметів входили арифметика, філософія, риторика та астрономія<sup>6</sup>. Проте, заняття в училищі все ще мали направлення на підкріплення соціальних установок про жінку та її місце в соціальній ієрархії.

Якщо порівнювати перші відомі заклади освіти в світі (цивілізація Майя) та перші заклади на території України, то у них є певні відмінності.

Якщо казати про соціальну структуру цивілізації Майя, то освіта зосереджувалась лише на дітях з вищої соціальної ієрархії, існували лише винятки, коли дітей з сімей «без статусу» брали до храмів або ж в заклади освіти при палаці. В Київській Русі освіта була більш розповсюджена серед народу, оскільки з приходом релігії підвищувався попит на більш освічених людей для церкви та для самого державного устрою.

Для Майя та Київської Русі є подібним те, як саме передавались знання. Для обох держав був розповсюджений оральний спосіб виховання та навчання. Але при закладах освіти вивчалась і арифметика, і астрономія, і релігія, тощо.

Гендерна диференціація присутня в обох державах. Дівчата навчаються як впоратись з домогосподарством, виховувати дітей, а хлопці вивчали військову справу, духовну справу тощо. З часом в Київській Русі з'являються перші заклади освіти для жінок, що є відмінністю від цивілізації Майя.

Ціль освіти в обох державах є схожою, але з певними відмінностями. Для Майя освіта при храмі або в закладі освіти при палаці мала функцію підготовки людей до позицій влади та виконання релігійних функцій. Стосовно Київської Русі, то тут релігія та підготовка до державної служби була важливою, але ще в дітях виховувалось розуміння і прийняття себе як доброчених християн. Просування віри серед людей супроводжувалось і з впровадженням освітніх установ задля поширення віри, підняття рівня освіченості задля укріплення позиції влади у внутрішній політиці, так і в зовнішній.

Відмінності та подібності зазначених перших закладів освіти зазначено в Таблиці 1.

З розвитком суспільства методи і форми навчання постійно змінюються, так само як і сам термін «заклад освіти».

---

<sup>6</sup> Черчович І. Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichnyy-oglyad-134122.html>

В сучасній Україні освітній процес регулюється на законодавчому рівні, безпосередньо Законом України «Про освіту»<sup>7</sup>, у якому чітко визначені поняття «заклад освіти» та «заклад позашкільної освіти»:

– заклад освіти – юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність;

– заклад позашкільної освіти є юридичною особою. Форма власності закладу позашкільної освіти визначається відповідно до законодавства.

Таблиця 1

### Особливості освітнього процесу в перших закладах освіти

Критерій	Цивілізація Майя	Київська Русь
Соціальна структура	Освіта доступна лише для дітей з сімей «зі статусом», окрім винятків.	Освіта більш розповсюджена серед дітей з сімей «без статусу», а також і для еліти.
Форма навчання	Оральна («з вуст в уста»), заклади освіти при палаці та храмі. Предмети: математика, письмо, астрономія, тощо.	Оральна («з вуст в уста»), заклад освіти при палаці, приватна школа та школа «книжного вчення». Предмети: граматики, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика тощо.
Гендерна рівність	Відсутня. Є певні соціальні ролі, які чоловіки та жінки зобов'язані виконувати.	Є певна гендерна рівність у впровадженні освіти для дівчат в Київській Русі.
Ціль освіти	Підготовка дітей до майбутніх релігійних або державних обов'язків.	Виховання добродісного християнина та підготовка до служби в державі або церкві.

Отже, заклад освіти – це установа, основною метою якої є освітня діяльність, тобто надання освіти відповідного рівня. Він може здійснювати навчання, виховання, розвиток, соціалізацію особистості, а також проведення наукової, науково-технічної, інноваційної, методичної, культурно-освітньої та/або спортивної діяльності<sup>8</sup>.

На рисунку 1 наведено рівні освіти, які зазначені в Законі України «Про освіту»<sup>9</sup>.

<sup>7</sup> Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. Редакція від 02.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

<sup>8</sup> Там само.

<sup>9</sup> Там само.

- дошкільна освіта
- початкова освіта
- базова середня освіта
- профільна середня освіта
- перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти
- другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти
- третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти
- фахова передвища освіта
- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти
- перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
- другий (магістерський) рівень вищої освіти
- третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти

**Рис. 1. Рівні освіти в Україні**

В Законі України «Про освіту» надане таке тлумачення поняття «позашкільна освіта» – сукупність знань, умінь та навичок, що здобувають вихованці, учні і слухачі в закладах позашкільної освіти, інших суб’єктах освітньої діяльності за програмами позашкільної освіти<sup>10</sup>.

В Законі України «Про позашкільну освіту»<sup>11</sup> термін «заклад позашкільної освіти» визначається наступним чином: «заклад позашкільної освіти – складова системи позашкільної освіти, яка надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, створює умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров’я вихованців, учнів і слухачі»<sup>12</sup>.

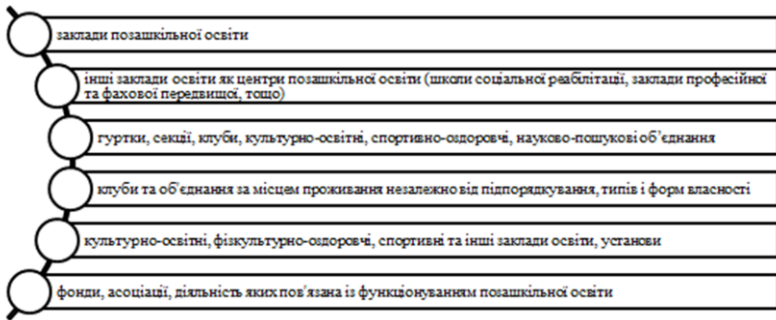
На рисунку 2 наведено структуру позашкільної освіти.

Позашкільна освіта надає можливість для творчого, інтелектуального, духовного, фізичного зростання особистості, їх самореалізації, професійного самовизначення. Особлива увага приділяється формуванню здорового способу життя, безпечної поведінки, інклюзивності, органі-

<sup>10</sup> Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. Редакція від 02.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

<sup>11</sup> Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. Редакція від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

<sup>12</sup> Там само.



**Рис. 2. Структура позашкільної освіти**

зації змістовного дозвілля, профілактиці правопорушень та інформаційно-методичній підтримці освітнього процесу<sup>13</sup>.

Стосовно форм організації позашкільної освіти, то вони диференціюються залежно від індивідуальних інтересів, можливостей підлітків з урахуванням їх віку, стану здоров'я та психофізичних особливостей. До форм позашкільної освіти належать: заняття, гурткова робота, клубна робота, дистанційна робота, лекція, індивідуальні заняття, конференція, семінар, читання, вікторина, концерт, змагання, тренування, репетиція, похід, екскурсія, експедиція, практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах, на природі та в інших формах, передбачених статутом закладу позашкільної освіти<sup>14</sup>.

Напрямки позашкільної освіти характеризуються багатосторонньою направленістю (рис. 3). Кожен має можливість вибрати напрямок відповідно своїх вподобань та здібностей.

В Україні позашкільна освіта дуже популярна та затребувана. В Інституті освітньої аналітики проаналізували основні освітні статистичні дані за 2023-2024 рік<sup>15</sup>. Згідно з даною статистикою, у 2023-2024 навчальному році в Україні функціонували 1381 закладів позашкільної освіти. З них 771 закладів працюють в очному режимі, 255 закладів функціонують дистанційно та 355 закладів позашкільної освіти навчають дітей у змішаному форматі.

<sup>13</sup> Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. Редакція від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

<sup>14</sup> Там само.

<sup>15</sup> Позашкільна освіта. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/statistichni-dani-2>

пластовий, скаутський
художньо-естетичний
мистецький
туристсько-краєзнавчий
еколого-натуралістичний
науково-технічний
дослідницько-експериментальний
фізкультурно-спортивний або спортивний
бібліотечно-бібліографічний
соціально-реабілітаційний
оздоровчий
гуманітарний

**Рис. 3. Основні напрямки позашкільної освіти**

Отже, позашкільна освіта налічує безліч форм та напрямків від оздоровчого до науково-технічного, що охоплюють різноманітні види діяльності, які спрямовані на різні потреби дітей та підлітків.

## **2. Особистість підлітка як суб'єкт соціалізації в освітньому середовищі**

Підлітковий вік дуже важливий час в життєвому циклі людини, це час коли вона шукає себе, формується як особистість та стає повноправним членом суспільства. Цей час пошуків себе і свого місця в суспільстві є дуже складним як для самого підлітка, так і для його оточення. Крім самого пошуку своєї ідентичності, що може бути тривалим і навіть болісним, підлітки стикаються і з іншими викликами.

В Законі України «Про охорону дитинства» визначено, що дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше<sup>16</sup>.

В «Цивільному кодексі України»<sup>17</sup> окреслено такі поняття:

- Малолітня особа – це фізична особа, яка не досягла 14 років.
- Неповнолітня особа – це фізична особа у віці від 14 до 18 років.

За визначенням «Організації Об'єднаних Націй», підліток – це особа в вікових межах від 10-19 років<sup>18</sup>.

З визначеннями років розвитку, зокрема підліткового віку, коли, наприклад, 16-річна особа є одночасно дитиною, підлітком і молоддю, існує певна проблема, яка пов'язана з взаємовиключними поняттями. Ці слова мають дуже різні значення: «дитина» означає залежність,

<sup>16</sup> Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2021 р. Редакція від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

<sup>17</sup> Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003. Редакція від 09.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

<sup>18</sup> Who and United Nations Definition of Adolescent. URL: <https://www.publichealth.com.ng/who-and-united-nations-definition-of-adolescent/>

«молодь» – незалежність, а «підліток» – особу, яка зростає і здатна брати на себе все більшу відповідальність, але все ще потребує більшого захисту, ніж доросла людина.

Соціалізація – процес, завдяки якому індивід набуває знань, цінностей, соціальних навичок і соціальну чуттєвість, які дозволяють йому інтегруватись у суспільство і поводитись там адаптивно. Соціалізація – це життєвий досвід. Однак, найчастіше цей термін використовується стосовно процесів, завдяки яким дитині навіюються цінності суспільства і його власні соціальні ролі<sup>19</sup>.

На соціалізацію підлітка впливає велика кількість факторів та чинників, які можна умовно поділити умовно на внутрішні та зовнішні.

Індивідуальні психологічні особливості підлітка, які визначають спосіб його взаємодії із соціальним середовищем та формування власної системи цінностей, норм і поведінкових установок можна вважати внутрішніми факторами соціалізації.

Насамперед, на формування таких психологічних особливостей буде впливати сімейне середовище, в якому зростає підліток. Сім'я виступає первинною соціалізацією дитини, де формуються перші зразки соціальної поведінки, емоційного реагування та міжособистісної взаємодії, які надалі відіграють важливу роль в його житті. Важливим психологічним чинником, що впливає на цей процес, є тип прив'язаності, що формується в ранньому дитинстві й визначає якість подальших стосунків з іншими людьми. Згідно з теорією прив'язаності Дж. Боулбі, стійкий емоційний зв'язок між дитиною та значимим дорослим є основою для розвитку базової довіри до світу, емоційної безпеки та впевненості в собі<sup>20</sup>.

За дослідженнями М. Ейнсворт, виділяють 3 типи прив'язаності:

- Безпечна прив'язаність – формується між дитиною та батьками у разі послідовної, чутливої та підтримувальної взаємодії.
- Амбівалентна прив'язаність – формується внаслідок непослідовного та нестабільного стилю батьківського виховання.
- Унікаюча прив'язаність – формується при систематичному ігноруванні фізичних та емоційних потреб<sup>21</sup>.

---

<sup>19</sup> Москаленко В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс, 2013. 540 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5319/>

<sup>20</sup> Радчук Н., Крижановська З. Сучасні тенденції в системі освіти: теорія прив'язаності Джона Боулбі. *Педагогічний поступ : збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Нова українська школа: теорія та практика»*. 2022. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21508>

<sup>21</sup> Гараснів Т. З., Мартинюк Н. В. Індивідуальне в соціалізації: філософсько-правовий вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № . 837 (9). С. 236-240.

Теорія прив'язаності Дж. Боулбі включає в себе і зовнішній чинник соціалізації – дорослого, а саме його поведінку, наслідки якої і будуть формувати індивідуальні психологічні особливості людини на все подальше життя<sup>22</sup>.

На соціалізацію особистості підлітка впливають три рівні соціального середовища:

– макрорівень соціального середовища – до макрочинників соціалізації особистості відносяться процеси, такі як демографічні, державні, екологічні зміни тощо;

– мезорівень соціального середовища – до мезочинників відносяться соціальні інститути та спільноти, такі як релігійні об'єднання, місцева громада, громадські організації, засоби масової комунікації тощо;

– мікрорівень соціального середовища – до мікрочинників відносяться безпосереднє оточення особистості<sup>23</sup>.

Згідно з трирівневим впливом на соціалізацію особистості підлітка, заклад позашкільної освіти відноситься до мезочинника.

Позашкільна освіта впливає на підлітка в різних сферах його життя. В роботі фінських дослідниць Леї Пулккінен та Ііни Берден значення позашкільної освіти підсумовується в чотирьох категоріях:

– залучення до закладу загальної середньої освіти;

– знання та навички;

– особистісні характеристики та благополуччя;

– соціальні стосунки та адаптація<sup>24</sup>.

Відповідно, позашкільна освіта має значний вплив на благополуччя підлітка, і це проявляється у залученні до шкільного життя та самого позитивного ставлення до закладу освіти та освіти в цілому. Також, позашкільна освіта може сприяти розвитку як загальноосвітніх, так і прикладних умінь та навичок.

Таким чином, на сьогоднішній день стосовно терміну «підліток» не існує загально прийнятих визначень. В науковій літературі, міжнародних документах, в тому числі Організації Об'єднаних Націй, визначення терміну не зустрічається, а лише дається визначення вікових меж. Зокрема, в Україні в нормативно-правових документах розписано вікові

---

<sup>22</sup> Радчук Н., Крижановська З. Сучасні тенденції в системі освіти: теорія прив'язаності Джона Боулбі. Педагогічний поступ : збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Нова українська школа: теорія та практика». 2022. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21508>

<sup>23</sup> Там само.

<sup>24</sup> Delgado E. et al. Parental attachment and peer relationships in adolescence: A systematic review // International journal of environmental research and public health. 2022. Т. 19, № 3. С. 1064. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph19031064>

межі саме дитини, її права та обов'язки, особливості взаємовідносин між різними суб'єктами, а поняття «підліток» – не розкрито. Щодо вікових меж, то в вітчизняній законодавчій базі верхньою межею є вік 18 років, на відміну від 19-ти років, які прописані в ООН.

Соціалізації підлітків присвячена низка досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, в яких розкрито важливість та особливості соціалізації в підлітковому віці.

### **3. Вплив закладу позашкільної освіти на процес соціалізації підлітка**

У сучасному світі процес соціалізації підлітків набуває особливого значення, оскільки в цьому віці формуються власні життєві цінності, «Я-концепція», розвивається здатність до прийняття власних рішень та відповідальність за себе. В умовах соціальних трансформацій, зростання психоемоційних викликів потреба у створенні сприятливого соціального середовища для підлітків стає надзвичайно актуальною.

У цьому контексті позашкільні заклади освіти виступають не лише як простір для розвитку здібностей і організації довілля, а ще й як важливий чинник соціалізації підлітків. Позашкільний заклад освіти може забезпечувати умови для формування позитивної життєвої позиції, набуття соціального досвіду серед однолітків та включення у суспільне життя. Такого впливу на підлітка та його зростання як особистості заклад позашкільної освіти досягає завдяки гнучкості форм організації навчального процесу та широкому спектру діяльності гуртків<sup>25</sup>.

Позашкільна освіта у світі має різні форми та моделі, але в більшості країн вона відіграє ключову роль у соціалізації підлітка.

Успішні практики деяких держав показують, як ефективно організована система позашкільного навчання сприяє інтеграції молоді у суспільство.

Наприклад, освітня політика Фінляндії характеризується послідовною орієнтацією на потреби дітей та підлітків, із акцентом на забезпечення їх психоемоційного добробуту та всебічного розвитку. Відповідно до «Закону про базову освіту (628/1998)» у Фінляндії<sup>26</sup>, метою ранкової та післяобідньої діяльності є підтримка освітніх зусиль сім'ї та закладу загальносередньої освіти, а також емоційного та етичного розвитку дитини, сприяння добробуту та рівності дітей у суспільстві,

---

<sup>25</sup> Finlex. Statute Book of Finland, 628/1998. Finlex: Legislation. 21.08.1998. URL: <https://www.finlex.fi/en/legislation/collection/1998/628>

<sup>26</sup> Alipour F., Hejazi A., Ramazani Khanvani M. A Comparative Study of Extracurricular Activities in Education Systems of Iran, Finland and Malaysia // Iranian Journal of Comparative Education. 2025. T. 8, № . 1. C. 3358–3381. DOI: <https://doi.org/10.22034/ijce.2024.487930.1615>

запобігання ізоляції та підтримка інклюзії, надання дітям різноманітних можливостей для участі в керованій, рекреаційній та безпечній діяльності, а також надання дітям можливості відпочити в мирному середовищі під наглядом професіонала, який підходить для цього завдання. Ранкова та післяобідня діяльність в даному контексті означає позашкільні заняття.

У Фінляндії заклади загальної середньої освіти можуть організувати бібліотеки, клуби та інші освітні заходи в рамках базової освіти. Найбільш популярні напрями гуртків можна відвідувати лише в спеціалізованих навчальних закладах – музичних школах та інститутах, консерваторіях, хореографічних установах, ремісничих училищах тощо<sup>27</sup>.

Всі учні мають право на відвідування позашкільних заходів і шкільних клубів та участь в них є повністю добровільною, за бажанням підлітка. Проте, шкільні клуби є повністю безкоштовними, а позашкільні заходи можуть стягувати плату за відвідування. Попри широкі можливості для позашкільної участі, варто зауважити, що високий рівень життя у Фінляндії зумовлює і відповідні фінансові витрати. Це створює певні обмеження для сімей з нижчим рівнем доходу, які не завжди можуть дозволити своїм дітям участь у платних позашкільних заходах.

Сьогодні у Фінляндії розпочато впровадження нової моделі організації дозвілля, яка має на меті забезпечити рівний доступ усіх дітей до позашкільної діяльності, незалежно від фінансових можливостей їхніх родин<sup>28</sup>.

Основною метою фінської моделі організації дозвілля є підвищення добробуту дітей і молоді шляхом надання безкоштовних, цікавих та доступних позашкільних занять. Вона охоплює учнів з 1 по 9 клас і ґрунтується на співпраці між школами, молодіжними організаціями та громадами. Модель передбачає участь самих дітей та підлітків у плануванні дозвілля<sup>29</sup>.

Одним із найважливіших досягнень впровадження моделі стало залучення тих дітей, які раніше були виключені з позашкільної активності. Формат дозвілля, організований у межах шкільного дня і на безоплатній основі, створює доступні умови навіть для соціально вразливих категорій. Розподіл мотивацій для участі у позашкільних заняттях також виявив залежність від соціально-економічного статусу

---

<sup>27</sup> The Finnish model: Project and Legislation. Ministry Of Education And Culture, Finland. URL: <https://okm.fi/en/the-finnish-model>

<sup>28</sup> Там само.

<sup>29</sup> Ministry Of Education And Culture, Finland. Before and After School Activities. Ministry Of Education And Culture. Basic education. URL: <https://okm.fi/en/before-and-after-school-activities>

родини. Утім, завдяки новій моделі, яка інтегрує позашкільну активність у структуру шкільного дня, охоплення зросло: 39% дітей з неповних сімей почали брати участь у безкоштовних заходах, організованих під час навчального дня<sup>30</sup>.

Досвід Фінляндії демонструє, що якісно організована позашкільна діяльність може суттєво впливати на академічний, особистісний і соціальний розвиток підлітка.

Проте, не менш цікавим є аналіз того, як подібні процеси реалізуються в інших країнах, зокрема в Малайзії, де позашкільна освіта також набуває дедалі більшого значення в освітній політиці та практиці.

Малайзійська навчальна програма зосереджена на трьох сферах: комунікація, людина – навколишнє середовище та особистісний розвиток. Ці сфери навчальної програми розглядаються у 6 вимірах: базові навички, людські стосунки, мистецтво та творчість, цінності та ставлення, життєві навички та участь у позашкільних заходах.

Позашкільна освіта зосереджує увагу на цих же напрямках навчання підлітка, як і освіта. Тому метою позашкільних заходів є розвиток талантів особистості та виховання підлітка, які розумово, духовно, емоційно і фізично збалансованими та дотримуються твердих релігійних переконань<sup>31</sup>.

Система Малайзійської позашкільної освіти виходить за рамки передачі теоретичних знань та сприяє вихованню творчості, відповідальності та розвитку підлітка як особистості. З цього виникають цілі освіти:

- творче критичне мислення;
- формування характеру учня.

Малайзійські заклади освіти пропонують позашкільні заходи у 3 сферах діяльності: спортивні; пластові, скаутські; гуртки.

Спортивні гуртки мають переважно фізкультурно-оздоровчий напрямок, спрямований на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних якостей, витривалості та координації. До таких гуртків відносяться: плавання, теніс, бадмінтон, гімнастика.

---

<sup>30</sup> A Comparative Study of the Features of Extracurricular Activities in Iran with England, India and Malaysia/ Mahin Teimoornia, Seyed Mohammad Reza Emamjomeh, Gholam Ali Ahmadi, Sadegh Nasri // Iranian Journal of Comparative Education. 2021. Т. 4, № . 2. С. 1138–1158. DOI: <http://dx.doi.org/10.22034/IJCE.2020.229993.1145>

<sup>31</sup> A Comparative Study of the Features of Extracurricular Activities in Iran with England, India and Malaysia/ Mahin Teimoornia, Seyed Mohammad Reza Emamjomeh, Gholam Ali Ahmadi, Sadegh Nasri // Iranian Journal of Comparative Education. 2021. Т. 4, № . 2. С. 1138–1158. DOI: <http://dx.doi.org/10.22034/IJCE.2020.229993.1145>

Пластові, скаутські гуртки орієнтовані на формування активної життєвої позиції, відповідальності, лідерських якостей та навичок самоуправління у учнів. До таких гуртків відносяться: бойскаути та дівчата-гайди.

Категорія «гуртки» є узагальнюючим поняттям, яке охоплює всі напрями позашкільної діяльності, окрім вищезазначених сфер, і включає еколого-натуралістичні, туристсько-краєзнавчі та інші напрями. До таких гуртків відносяться: гурток робототехніки, гурток традиційних танців, гурток релігієзнавства, тощо.

Найголовнішою відмінністю від інших країн є те, що в Малайзії від підлітка очікується його участь в одній із сфер позашкільної активності. Тобто, в Малайзії є обов'язковим відвідування гуртків. Проте у підлітка є право обирати який напрямок позашкільної діяльності їм відвідувати.

Аналізуючи досвід Фінляндії та Малайзії можна зробити висновок, що кожна країна має як і спільні риси, так і відмінності у сфері позашкільної освіти.

## **ВИСНОВКИ**

Історія освіти це довготривалий та динамічний процес, який постійно видозмінюється. Різні часові виклики зумовлювали процес освіти удосконалюватись та підлаштовуватись від потреби суспільства. Для гармонійного розвитку підлітка, до закладів освіти доєднався функціонал закладів позашкільної освіти.

Заклади освіти та позашкільної освіти відіграють значну роль у соціалізації дитини, зокрема підлітка.

Необхідно зазначити, що міжнародною термінологією не визначено таке поняття як «підліток». Є лише виокремлення вікових меж. В українській законодавчій базі прописано термін дитина та визначена верхня вікова межа – 18 років, в документації ООН виокремлено окремо підлітковий вік, межами якого є 10-19 років.

Підлітковий вік це час, коли формується особистість. Внутрішні та зовнішні зміни підлітків впливають на їх відносини з оточуючим світом. В свою чергу на формування особистості підлітків впливають зовнішні та внутрішні фактори, які в подальшому впливають на їх соціалізацію. До внутрішніх факторів відносяться:

- теорія прив'язаності Джона Боулбі;
- криза ідентичності.

До зовнішніх факторів відноситься соціальне середовище, яке поділяється на три рівні: мікро, мезо, макро рівень. Кожен із цих рівнів відповідно впливає на підлітка та його соціалізацію. На мезорівні в соціалізації особистості підлітка відіграють значну роль заклади освіти. Це стосується як закладів загальної середньої освіти, так і закладів позашкільної освіти. І хоча в залежності від країни,

позашкільна освіта має свої особливості, для неї характерні і спільні риси. Діяльність закладів позашкільної освіти орієнтована на розвиток особистості, набуття певних умінь та навичок, формування усвідомленої ідентичності, соціальних компетентностей тощо.

### **АНОТАЦІЯ**

У роботі досліджено особливості впливу закладів позашкільної освіти на процес соціалізації підлітків у сучасних умовах. Проаналізовано роль позашкільного середовища як простору для самореалізації, розвитку комунікативних навичок та формування ціннісних орієнтацій молоді. Визначено, що варіативність освітніх програм та неформальний характер навчання сприяють успішній адаптації підлітка до викликів цифрового суспільства та соціальній інтеграції. Окрему увагу приділено психолого-педагогічним аспектам взаємодії в колективі та ролі педагога як фасилітатора соціального становлення особистості.

Процес соціалізації підлітків у сучасних умовах зазнає суттєвих трансформацій, зумовлених цифровізацією життєвого простору, кризовими явищами в суспільстві та зміною ціннісних орієнтирів.

Традиційні інститути соціалізації (сім'я, заклад загальносередньої освіти) часто не повною мірою задовольняють специфічні потреби підлітка в неформальному спілкуванні, творчому самовираженні та здобутті практичного досвіду.

У цьому контексті заклади позашкільної освіти виступають унікальним середовищем, що забезпечує варіативність траєкторій соціального становлення особистості.

### **Література**

1. Биковська О. В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : ІВЦ ДКІ, 2006. 424 с.

2. Бех І. Д. Психологічні резерви виховання особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 6. С. 5–9. DOI: 10.32405/2309-3935-2017-6-5-9

3. Бойко Т. В. Роль позашкільної освіти у формуванні соціальної компетентності підлітків. *Проблеми освіти*. 2021. № 95. С. 45–60. DOI: 10.52256/2710-3986.1-95.2021.03

4. Галицька М. М. Культурологічні засади розвитку освіти в Київській Русі. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2014. № 3-4. С. 117-122.

5. Історія педагогіки: навч.-метод. посібник. Київ: Центр учбової літератури. 2011. 190 с.

6. Гарасимів Т. З., Мартинюк Н. В. Індивідуальне в соціалізації: філософсько-правовий вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 837 (9). С. 236-240.

7. Даренська В.М. Культура Давньої Русі: навчальний посібник. Харків: Факт, 2012. 264 с.

8. Литовченко О. В. Соціалізація особистості в закладах позашкільної освіти: досвід і перспективи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2019. Вип. 23(1). С. 154–165. DOI: 10.32405/2308-3778-2019-23-1-154-165

9. Мазур В. А. Педагогічні умови соціалізації підлітків у позашкільних навчальних закладах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 52. С. 78–82.

10. Москаленко В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс, 2013. 540с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5319/>

11. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. Редакція від 02.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

12. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. Редакція від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

13. Позашкільна освіта. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/statistichni-dani-2>

14. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2021 р. Редакція від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

15. Радчук Н., Крижановська З. Сучасні тенденції в системі освіти: теорія прив'язаності Джона Боулбі. // *Педагогічний поступ : збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Нова українська школа: теорія та практика»*. 2022. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21508>

16. Черчович І. Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html>

17. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003. Редакція від 09.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

18. A Comparative Study of the Features of Extracurricular Activities in Iran with England, India and Malaysia/ Mahin Teimoornia, Seyed Mohammad Reza Emamjomeh, Gholam Ali Ahmadi, Sadegh Nasri. *Iranian Journal of Comparative Education*. 2021. Т. 4, №. 2. С. 1138–1158. DOI: <http://dx.doi.org/10.22034/IJCE.2020.229993.1145>

19. Alipour F., Hejazi A., Ramazani Khanvani M. A Comparative Study of Extracurricular Activities in Education Systems of Iran, Finland and Malaysia. *Iranian Journal of Comparative Education*. 2025. Т. 8, №. 1. С. 3358-3381. DOI: <https://doi.org/10.22034/ijce.2024.487930.1615>

20. Larson R. W. Positive Youth Development, External Assets, and Prosperity in Adulthood. *Applied Developmental Science*. 2023. Vol. 27, Issue 2. DOI: 10.1080/10888691.2022.2113110

21. Eccles J. S., & Roeser R. W. Schools, Academic Motivation, and Stages in Development. *Handbook of Adolescent Psychology*. 2011. DOI: 10.1002/9780470479193.adlpsy001013
22. Delgado E. et al. Parental attachment and peer relationships in adolescence: A systematic review. *International journal of environmental research and public health*. 2022. T. 19, №. 3. C. 1064. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph19031064>
23. Fiveable. (2024, August 20). 9.4 Mayan education and childhood – Mayan Civilization History. URL: <https://library.fiveable.me/rise-fall-ancient-mayan-civilization/unit-9/mayan-education-childhood/study-guide/Jzo6F1KNdDFXyjOt>
24. Finlex. Statute Book of Finland, 628/1998. Finlex: Legislation. 21.08.1998. URL: <https://www.finlex.fi/en/legislation/collection/1998/628>
25. The Finnish model: Project and Legislation. Ministry Of Education And Culture, Finland. URL: <https://okm.fi/en/the-finnish-model>
26. Vandell D. L., et al. Do Afterschool Programs Affect Academic Performance? *Journal of Youth and Adolescence*. 2020. DOI: 10.1007/s10964-020-01226-y
27. Mahoney J. L., & Warner G. J. Organized Activities as Contexts of Development. *Oxford Research Encyclopedia of Education*. 2019. DOI: 10.1093/acrefore/9780190264093.013.155
28. Ministry Of Education And Culture, Finland. Before and After School Activities. Ministry Of Education And Culture. Basic education. URL: <https://okm.fi/en/before-and-after-school-activities>
29. Who and United Nations Definition of Adolescent. URL: <https://www.publichealth.com.ng/who-and-united-nations-definition-of-adolescent/>

**Information about the authors:**

**Vasylyeva-Khalatnykova Maryna Oleksandrivna,**

PhD (Ped.), Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Social Rehabilitation  
and Social Pedagogy

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-8488-4602

**Andreeva Tamara Illivna,**

Bachelor of Social Pedagogy

60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine